Lidia Colesnic-Codreanca

GRAMATICA BILINGVĂ DE LA 1865 – PRIMA GRAMATICĂ CU ALFABET LATIN DIN BASARABIA

În situaţia lingvistică diglosică din Basarabia secolului al XIX-lea au apărut un şir de gramatici şi dicţionare, care încercau să stabilească nişte norme literare pentru limba română utilizată aici. Efortul intelectualilor basarabeni, trecuţi prin şcoala rusă, care s-au încadrat în această muncă de elaborare şi editare a materialelor didactice la limba română este ocolit şi, aproape, uitat. Ne întrebăm, totuşi, ce proces lingvistic a avut loc în spaţiul dintre Prut şi Nistru pe parcursul secolului al XIX-lea, luând în calcul opera lexicografică şi gramaticală elaborată aici?

Primele două gramatici, apărute în Basarabia, cea de la 1819 (Scurtă Russască gramatică cu tălmăcire în limba Moldovenească, pentru ucenicii Seminariei Chişinăului şi ale altor şcoale din Basarabia) şi cea de la 1827 (Gramatică Russască şi Rumânească, închipuită de Ştefan Margela), au fost nişte gramatici ale limbii ruse traduse în româneşte. Prima gramatică a limbii române a fost cea de la 1840, scrisă de Iacob Ghinculov în limba rusă (Nacertanie pravil valaho-moldavskoi grammatiki). Şi doar gramatica de la 1865, Cursulu primitivu de limba rumânâ, compusu pentru sholele elementare şi IV classe gimnasiale de Ioannu Doncevu/ Nacialinâi curs Rumânscago iazâca, sostavlennâi dlea nizşih ucilişci i IV classov ghimnazii I.D., editată la Chişinău, cu litere latine, în Tipografia lui Akimu Popovu, a fost un veritabil manual de limba română din acea perioadă.

O deosebea de gramaticile de peste Prut, apărute în acel timp [1], la prima vedere, doar faptul că era bilingvă, întrucât răspundea solicitărilor situaţiei lingvistice din Basarabia. Dar, la o examinare mai atentă, observăm că este un manual cu totul original, bazat pe experienţa de predare a lui Doncev, materialul gramatical fiind repartizat pe lecţii, ca la orele de predare.

Gramatica începe cu Indecsulu/Oglavlenie, adică cuprinsul, care ne arată că autorul separă materialul gramatical în două cărţi: ABECEDÂ RUMÂNÂ pentru anul I-II de studii şi LIMBA NEO-RUMÂNÂ pentru anul III de studii [2].

ABECEDA RUMÂNÂ /Azbuca rumânscaia/ începe cu o PREDISLOVIE (Procuvântare) în limba rusă, din care aflăm că până la acel moment limba română se preda în cele şapte clase ale Liceului Regional din Chişinău, deschis în 1833, în mod obligator doar acelor elevi care nu doreau să studieze germana [2, p. 1]; se mai preda în unele şcoli ţinutale: şcoala nr. 1 şi nr. 2 din Chişinău, şcolile ţinutale din Orhei, Bălţi, Soroca, Hotin; în Seminarul Teologic din Chişinău; în multe şcoli de la sate şi aproape în fiece şcoală parohială din Basarabia [2, p. 1]. Observăm că Ioan Doncev este pătruns de necesitatea studierii limbii române în profunzime, indicând că scopul predării limbii Române în instituţiile de învăţământ pentru băieţi (şi pentru fete) din Regiune este crearea posibilităţilor ca elevii să o poată studia în măsura în care ea le este necesară şi utilă fiecăruia; ca elevii să capete acel nivel de pregătire, care, după absolvirea Liceului Regional, le-ar permite unora dintre ei să ocupe posturile de profesori, la disciplina Limba Română, în şcolile ţinutale sau cele de traducători în activitatea administrativă locală.

BDD-A6584 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:36 UTC)

Tot din acest cuvânt introductiv, mai aflăm că la acea vreme, în Basarabia, lipseau cu desăvârşire manualele de limbă română. Descoperim şi opinia lui Doncev vis-a-vis de manualele de peste Prut, deja editate: „cele câteva gramatici de limbă Română şi manuale de peste hotare, pe care le-am cunoscut, sunt prea nesatisfăcătoare şi nici pe departe nu corespund scopului de material didactic" [2, p. II].

Această PROCUVÂNTARE ne dezvăluie personalitatea lui Ioan Doncev, spirit combativ, cu profundă pregătire filologică, cu dar pedagogic şi multă experienţă de predare. Autorul recunoaşte că „nu este nimic mai dificil decât a propune o metodă şi un îndrumar pentru studierea unei discipline, în care mai sunt încă atât de multe reguli gramaticale şi filologice nestabilizate şi discutabile" [2, p. III].

Astfel, în partea I a manualului, în ABECEDĂ RUMÂNĂ, autorul îşi propune ca limba română să nu fie studiată unilateral, adică numai prin alfabetul românesc bisericesc, sau numai prin cel al limbii neo-române. De aceea recurge la predarea treptată a schimbărilor de caractere. Expunerea materialului începe cu Literele slavo-rumâne, de tipu rumânu [2, p. 3], continuând cu „Unele litere chirilice, slavo-rumâne, ce se „ntâmplă în cârţele bisericeşti şi"n multe manuscripturi vechi, valaho-moldave" [2, p. 4]. Apoi, recomandă Începerele fundamentale de calligrafie – modele de scriere caligrafică a literelor „rumâne de şriftulu veche". Continuă cu Metodu practicu de citire şi de scriere rumână, repartizat în 28 de lecţii, având următoarea notă la final: „Tote lecţiele aceste îndată se cade a le modifica şi pe şriftulu modernu, după modelul lecţiei 28" [2, p. 28]. Este, aşadar, prima gramatică a alfabetului de tranziţie.

Manualul recomandă şi un şir de texte româneşti (Datoriele sholeriloru cătră Dumnedzeu; Datoriele sholeriloru cătră sine însuşi/ Obeazannosti uceaşcihsea, pentru citire şi traducere în limba rusă. După care urmează Sentenţii morale, toate însoţite de aceeaşi notă: „După citire şi traducere, îndată să cade a se îndeletnici şi cu modificare pe şriftulu nou (modernu), după modelul lecţiei 28" [2, p. 33].

Mai include şi Neşte anecdote, (24 la număr); Câte-va fabule/ Nescolico basen (10 fabule); Cimilituri /zagadki/ (18 ghicitori, cu răspunsurile la final); Câte-va proverbe /Nescolico posloviţ (57 de proverbe). Apoi Schimbările unoru litere în alfavitilu rumânu: Şi Lămurire Schimbârei şrifteloru, deosebit de utilă şi pentru noi, cititorii de astăzi. Se indică ŞRIFTELE: celu bisericescu (chirillicu), paralel cu celu veche (slavo-latinu) şi câteva propoziţii transliterate. După care urmează Diferite FRAGMENTE, de şriftulu celu veche (slavo-latinu), vreo 7 texte. Doncev recomandă elevilor câteva fragmente DIN ISTORIE MOLDOVEI (de prof.Albineţu), şi anume: Despre cele mai vechi întâmplări ale Daciei, până la cădere ei sub Romani; Împoporare Daciei prin colonişti, aduşi din Italie; Despre schimbările numelui Rumâniloru Daciei în "Vlahi, seu Valahi.

Anul întâi de studii (deci, cl. I) încheie cu Rugăciunile de dimineaţă, De seară etc. pe 27 de pagini!

Cursul II al ABECEDEI RUMÂNE, cuprinde: *Fabule*, *Verse* şi *Proză* din Al. Donici, V. Alexandri, G. Alexandrescu, etc. Fragmente din Botanică, din Mineralogie.

Cursul III este LIMBA NEO-RUMÂNĂ, care începe, la fel, cu alfabetul şi Câte-va regule generale de artă calligrafică. Urmează MODIFICAŢIE paralelă literolu rumâne. Sunt indicate literele vechi, iar, paralel - literele noi, alături pronunţia.

Regulele citirei şi scrierei neo-rumâne/Pravila novo-rumânscago citenia i pisima/ şi texte DIN ZOOLOGIE; Câte-va versificaţii rumâne/ Nescolico rumânskih stihoslojenii, I. Balade de V. Alexandri; Elegii de D. Bolintineanu; III: Doine şi cântece de aceiaşi autori.

BDD-A6584 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:36 UTC)

Pentru anul IV de studii este preconizată GRAMATICA Rumânâ, alcătuită din două părţi: I. Etimologie şi II. Sintacsa generală.

Etimologia cuprinde 11 capitole, începe cu câteva explicaţii privind literele alfabetului latin, 27 de litere, definiţia silabei, şi Feliurime cuvintelor etimologice (Părţile de vorbire), în care explicaţiile sunt traduse, paralel, pe aceeaşi pagină, în ruseşte. De reţinut că, spre deosebire de gramaticile anterioare, unde era utilizat doar metalimbajul calchiat (cf.:numele îmfiinţate, numele alăturate, parte bărbătească/ femeiască, căderea, graiul, înjugarea, etc.), în această gramatică pentru prima dată este utilizată terminologia gramaticală românească:

„articulu, numele substantivu, genulu, numerulu, declinare, cadzu, numele adjectivu, numele numeralu, pronumele, verbulu, adverbulu, prepoziţie, conjuncţie, interjecţie".

De asemenea, tot pentru prima dată, se atestă şi un şir de tabele recapitulative. Observăm o muncă imensă a autorului, care s-a străduit, în varianta rusească a manualului, publicată, paralel, pe aceeaşi pagină cu varianta românească, să traducă în ruseşte nu numai explicaţiile şi definiţiile, ci şi fiece exemplu.

Partea a II, *Sintacsa generală*, este alcătuită din 5 capitole: Părţile temeinice şi formele propoziţieloru gramaticale, Propoziţie capitală, Propoziţiele deplinitive, Formele propoziţieloru (istorice: „Dumnezeu a zidit cerul şi pământul"; imperative; interogative; esclamative); Semnene gramaticale (etimologice/ diacritice/ şi sintacsice/ de punctuaţie/). Prosodia seu accentuarea cuvintelor.

Aici, în partea a II-a, se evidenţiază capitolul *Dialectele limbei rumâne*, în care se explică că, după pronunţarea deosebită a unor litere române, vocale şi consoane, şi după întrebuinţarea „unor cuvinte rumâne, care după dialectu îşi au însemnanţa lor, limba rumână se compune din două temeinice dialecte: din dialectul celu valahu (limba bucureşteană, muntenească) şi din dialectulu moldavu (limba iassiană, moldovenească)". Urmează un tabel cu „literele care se întrebuinţează, întru deosebire acestoru dialecte":

Şi exemple: „cele Moldave: masă, de asupra, şerpe, pe, fâlie, românu, ceriu, pâne" etc. şi „cele Valahe: mesă, d"asupra, şerpe, pâ, felie, rumânu, ceru, pâine". Apoi un şir de cuvinte din cele două dialecte: 1) „curechiu, moşu, bunelu, ometu, pepene, zămosu" etc. – 2) „vardzâ, unchiu, moşu, zăpadâ, castravete, pepene galbinu".

Gramatica încheie cu un VOCABULARIU RUMÂNO-RUSSESCU.

Cursul primitiv de limbă română al lui Ioan Doncev, de la 1865, a fost unicul manual de gramatică a limbii române editat în Basarabia secolului al XIX-lea cu litere latine. În 1923 Ştefan Ciobanu scria despre manualul lui Doncev: „Cu toate că autorul întrebuinţează multe neologisme, care nu erau cunoscute în Basarabia, gramatica lui, scurtă, concisă şi clară este foarte accesibilă chiar şi pentru vremurile de astăzi" [3, p. 130].

Ioan Doncev ne-a dat o lecţie de patriotism nedeclarat. A înţeles că manualele româneşti, apărute peste Prut, nu pot fi utilizate în contextul basarabean, eterogen, de atunci. S-a pătruns de necesitatea studierii limbii române de către băştinaşi, dar, mai ales, de către alolingvi. Ne-a lăsat o gramatică originală sub toate aspectele. Este prima gramatică din Basarabia, care face tranziţia lentă de la alfabetul chirilic la cel latin. Care s-a debarasat de vechiul metalimbaj gramatical, calchiat din ruseşte, şi preluat de gramaticile apărute aici până la 1865.

În concluzie, considerăm că procesul lingvistic în care s-a încadrat Ioan Doncev, profesor de limba română la Liceul Regional din Chişinău, a fost unul de conservare şi de promovare a limbii române în condiţiile asimilării lingvistice forţate promovate de glotopolitica ţaristă în Basarabia secolului al XIX-lea.

BDD-A6584 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:36 UTC)

Referințe bibliografice

1. *Gramatec'a limbei române, ediţiunea II independentă de Timofeiu Cipariu*. Blasiu, 1958; *Gramatică Românească pentru scoalele primare de Nicolae Măcărescu*, Ediţiunea II. Ieşii, 1850 (cu litere slavo-româneşti). *Gramatica limbei române de prof. G. Hill*. Bucureşci, 1958.

2. *Cursulu primitivu de limba rumânâ compusu pentru sholele elementare şi IV classe gimnasiale de Ioannu Doncevu/ Nacialinâi curs Rumânscago iazâca, sostavlennâi dlea nizşih ucilişci i IV classov ghimnazii I. D. Kişineu, 1865*.

3. Ştefan Ciobanu. *Cultura românească în Basarabia*. Chişinău, 1923.

Institutul de Filologie
(Chişinău)

BDD-A6584 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:56:36 UTC)